

ŞİİLİK VE ANA PRENSİPLERİ

AVNİ İLHAN*

Şiilik deyince akla hemen Hz. Ali ve soyuna karşı farklı bir sevgi gelir. Çünkü Hz. Ali ve soyuna karşı tarih boyunca Müslümanların çok büyük bir çoğunluğu hep sevgi beslemişlerdir. Fakat pek çok sayıda ortaya çıkan Şiî mezheplerin diğer mezheplerden ortak farklılıkları Hz. Ali sevgisi ile ilgili anlayış ve iddialarındadır. Denilebilir ki Şiî mezheplerin hemen hepsi zamanla gerek inanç gerek tatbikatla ilgili bütün dinî görüşlerinde Hz. Ali ve soyunu ana mihver olarak kabul etmişlerdir. Esasen kelimenin lügat manâsından hareketle de aynı noktaya gelinir. Ondan fazla farklı manâsi olan kelimenin en çok kullanılanı fırka, bölük ve taraftar demek olanıdır. Kelime bu manâda Kur'an-ı Kerim'de de geçer.¹ İslâm Tarihinin ilk zamanlarında ortaya çıkan gruplaşmalarda "Ali taraftarı", "Osman taraftarı" gibi kullanılırken giderek sadece Hz. Ali taraftarlarına alem olmuş ve bugünkü kazanıma ulaşmıştır.

Bilindiği gibi Hz. Peygamber sağlığında hem Allah'tan aldığı ilâhî mesajı insanlara ulaştıran bir peygamber, hem de Medine'de kurduğu devletin başkanı idi. Onun vefatıyla Hz. Ebu Bekir devlet başkanı oldu. Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekir'in devlet başkanı olduğu müzakerede bulunması ve

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ En'am 6/65, 159; Hicr 15/10; Meryem 19/69; Kasas 28/4; Rum 30/32; Sebe 34/54; Kamer 54/51. Âyetlerinde fırka, topluluk anlamında; Kasas 28/15; Saffat 37/83'te taraftar, birine uyan anlamında, Nur 24/19. Âyette de yaymak anlamında kullanılmıştır.

bey'atta gecikmesi spekülasyonlara yol açtı. Fakat tarihî bir gerçektir ki daha sonra Hz. Ebu Bekir'in icraatında Hz. Ali muhalif değil yardımcıdır. Hz. Ömer Devrinde de durum farklı değildir. Hz. Osman'ın halife seçildiği şûrada Hz. Ali onun karşısındaki adaydır ve üçüncü halifenin son zamanlarındaki fitne hareketlerinde ihtilâlciler -en azından halkın desteğini sağlamak için- Hz. Osman'ı azledip Hz. Ali'yi başa geçirmek istediklerini açıkca ifade etmişlerdir. Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra ihtilâlcilerin hakim olduğu Medine'de devlet başkanlığını üstlenen Hz. Ali'nin karşısında fitneciler ve devletin birliği gibi, dev problemler vardı. Daha ilk günlerinde ondan Medine'ye tam manâsıyla hâkim olan ihtilâlcilerin içinden Osman b. Affan'ın katillerinin yakalanarak hesap sorulması istendi. Gecikmesinden dolayı karşısında cephe alan halasının oğlu Zübeyr b. Affan, Hz. Peygamber'in hanımı Hz. Aişe, ve Talha b. Ubeydullah gibi ileri gelen sahabenin liderliğinde oluşan grupla Basra yakınlarında meydana gelen kanlı çatışma (Cemel Vak'ası), arkasından Osman b. Affan'ın sülâlesinden Şam valisi Muaviye b. Ebi Süfyan liderliğindeki Şamlılarla Sıffin'de (Suriye ile Irak sınırında Fırat Nehri yakınlarında bir yer) meydana gelen daha kanlı savaşlar Müslümanların daha da bölünmesine sebep oldu. Bu son savaşın Hz. Ali lehine sona ermesi sırasında yapılan hile ile durdurulması, daha sonra da işin hakemlere bırakılıp yine entrika ile Hz. Ali'nin azledilerek Muaviye b. Ebi Süfyan'ın halife ilân edilmesi işi iyice çığırından çıkarmış, daha Sıffin'de olup bitenler sırasında Hz. Ali'nin ordusunda kopmalar başlamıştır. Haricîler adı ile ortaya yeni bir parti çıktı. Hz. Ali'nin bu grup ile olan savaşı sonunda intikam almak maksadı ile İbn Mülcem'in Hz. Ali'yi şehit etmesi onu seven, takdir eden, meşru başkan olarak kabul eden insanların duygu ve düşüncesinin daha belirgin bir şekilde onun taraftarlığı haline dönüşmesine sebep olmuştur. Daha sonraki tarihî olaylar bu taraftarlığın artık tam manâsıyla bir mezhep halinde prensiplerinin ortaya çıkmasını doğurdu. Bilhassa, Hz. Peygamber'in torunu ve herkesin sevip saydığı bir şahsiyet, Hz. Hüseyin'in aile fertleriyle birlikte hunharca şehit edilmeleri; bu olayın arkasından bütün halkla beraber bilhassa Hz. Ali soyuna yapılan baskı, haksızlık ve işkenceler sözünü ettiğimiz gruplaşmanın daha da kemikleşmesine sebep oldu. Emevîler'in ırkçı ve despot politikalarına karşı organize edilen ihtilâl hareketinde Hz. Ali soyu amcaoğulları Abbasîler'le

beraber hareket etmiş olmalarına rağmen daha sonra onlar tarafından da -iktidarlarına tehlikeli bir rakip olarak görüldükleri için- adaletli davranılmayan; liderlerinden bir çoğu hapislere atılan, başkaldıran Hz. Ali soyuna karşı taraftarlık giderek bu günkü şeklini aldı. Pek tabii bu oluşuma sıraladığımız sebeplerin yanında ekonomik ve sosyal, siyasal başka sebepler de her devirde katkıda bulunmuştur. Devletleri yıkılan Sasanî ileri gelenleri ve diğerlerinin İslâm'dan ve İslâm'la bağlantılı olan herşeyden intikam almak isteyenler her kargaşalığa destek verdiler. İslâm'ın insanlar arasında eşit davranılmasını emretmesine rağmen Emevîler'in ırkçı politikalarıyla ikinci sınıf olarak görülen Arap olmayan Müslümanlardan büyük bir kısmı da Emevîler'in karşısında olan hareketleri desteklediler.

Özetlemeye çalıştığımız bu sebeplerin yanında mevcut problemlerin halli için ümit ışığı arayan toplulukların, gerçekten çok faziletli ve soylarından taşıdıkları üstün vasıfları ile herkesin dikkatini çeken Hz. Peygamber'in torunlarına yönlerini döndürdüklerini de görüyoruz. Fiilen iktidarda olmalarına rağmen halkın kalbine taht kuramayanlara karşı daima bu büyük zatların manevî nüfuzu ve liderliği canlı bir şekilde hazırıdı. Bu husus Emevîler devrinde böyle olduğu gibi Abbasîler devrinde de böyleydi. Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden sonra Hz. Ali'nin soyundan bir çok kişinin imamlığı (maddî-manevî) ileri sürüldü. Hz. Ali taraftarları aynı anda farklı imamlara bağlandılar. Bu liderlerden bazıları açıktan siyasete atılıp, Emevîler'e veya Abbasîler'e karşı taraftarları ile birlikte kılıç çektiler ve harp meydanlarında öldüler. Bir kısmının ise kendileri hiçbir siyasî iddia ve faaliyette bulunmadıkları halde taraftarları onlar hakkında diğer insanlarda ve liderlerde bulunmayan vasıflar iddia ettiler. Şiî grupların çok büyük bir kısmı mevcut liderleri öldüğünde taraftarlarından bazıları onun ölümünü normal kabul edip oğullarından birine bağlanmışlar; bazıları ise onun ölmediğini iddia edip ileride Mehdi olarak döneceğini ve dünyayı zalimlerden kurtaracağını beklemişlerdir. Liderin ölümünü normal olarak kabul edenler de ayrı ayrı oğullara bağlandıkları için yeni yeni Şiî fırkaları oluşmuştur. Şiîlerin kendi kaynaklarından tesbit ettiklerimizin sayısı bile yüze yaklaşmaktadır. Tarih içindeki bu çok sayıda fırkalardan çoğu ortadan kalkarak büyük çoğunluğu İsnâaşeriyye (Oniki imamcılar) ve İsmailiyye adı altında toplandı. Yeryüzündeki yaklaşık bir milyar Müslümanın % 9 unu

teşkil eden Şîîlerin tamamına yakını bu iki ana fırkaya dahil edilebilir. Şîî fırkalarının birbirinden farklı tasnifini yapmak mümkündür ve yapanlar da olmuştur. Bütün Şîî fırkalarını şu dört grupta toplamak mümkündür.

1- Gulât (aşırılar): Bu gruba giren fırkaların genellikle İslâm'ın Allah inancına ters iddiaları vardır. Meselâ, Hz. Ali veya başka bir önemli şahsiyete ilahlık vasfı vermek gibi.

2- İsmailiyye (Bâtînî anlayışı savundukları için Bâtînîyye adıyla da anılan bu fırka mensupları tarihte Fatimî Devletini kurmuşlardır).

3- İsnâaşeriyye (Oniki İmamcılar): Şia'nın tarih boyunca en büyük grubunu oluşturmuşlardır. Bunların anlayışlarına göre, Hz. Ali'den sonra imamet (maddî-manevî liderlik) sırasıyla önce büyük oğlu ve Hz. Peygamber'in torunu olan Hz. Hasan'a sonra diğer oğlu ve yine Hz. Peygamber'in sevgili torunu Hz. Hüseyin'e sonrada sırasıyla Hz. Hüseyin'in soyundan ve babadan oğula intikâl etmek sûretiyle Onikinci İmam Mehdî'de son bulmaktadır. Halen imamet gizlenmiş ve Mehdî'nin uhdesinde bulunmaktadır.

4- Zeydiyye: Ehl-i Sünnet'e en yakın Şîî fırkasıdır. Anlayışlarına göre İmamete en lâyık kişi Hz. Ali idi. Fakat ondan derece itibariyle daha sonra gelmelerine rağmen ilk iki halifenin de imametleri caizdir. Dolayısıyla en üstün vasıflı bir kişi varken ondan daha az faziletli bir kişinin (mefdûl) adaletle hükmetmek şartıyla imameti caiz olur.

Çok özet halindeki bu hazırlık bilgilerinden sonra şimdi Şîîliğin inanç esaslarına geçebiliriz. Şîîlik içinde azınlık sayılabilecek aşırı grupları hariç tutarsak Şîîler de esas itibariyle Müslümanların Allah'ın Varlığı, birliği; kâinatın yaratıcısı ve sahibi olduğu; eşi, benzeri, ortağı olmadığı; doğmamış doğurulmamış aşkın bir varlık olduğu yolundaki (tevhîd) inançlarına aynen katılırlar. Peygamberlik ve ahiret inancına da bağlıdırlar. Yalnız bu esasların yorumunda farklılıkları vardır. Yukarda da hatırlattığımız gibi altını çizerek bir kere daha belirtelim ki Şîîlikteki inançla ve tatbikatla ilgili yorum farklarının hepsi imâmetle ilgilidir. Yani Hz. Ali sevgisindeki farklı anlayışları ile.

Şîî alimler dinin temellerini (inanç esaslarını) beş esas halinde ele alıp incelerler:

1- Tevhid: Allah'ın varlığı ve birliği bütün İslâm alimlerinin üzerinde en çok durdukları bir konudur. Bu cümleden olmak üzere Şîa alimleri de tevhid'e büyük önem vermişlerdir. Allah'ın varlığı konusunda kullanılan deliller ve takip edilen metotta Şîa alimleri ile diğerleri arasında fark yoktur. Allah'ın sıfatları konusu alimlerin farklı izahlarına imkân verir. Şîa'nın sıfatlar konusunda çizgisi hemen hemen Mûtezile ile aynıdır. Tabîî olarak konunun teferruatında kendi alimleri arasında bile bazı farklar vardır.

Bir taraftan Kur'an'da ve sahih hadislerde Allah'ın isimlendiriliş ve bildirilen sıfatlarını kabul etme, diğer yandan da tevhid akîdesine hanel getirecek bir anlayıştan kaçınmak şeklinde özetleyebileceğimiz anlayış, Mûtezile ve Şîa'nın Allah'ın sıfatlarına bakış tarzını gösterir.

Aynen Ehl-i Sünnet ve Mûtezile'de olduğu gibi Şîa alimleri de ulûhiyete nisbet edilmesi mümkün olmayan acizlik, eksiklik ve yaratılmışlık ve benzer kavramların Yüce Allah'a yakıştırılmasından şiddetle kaçınmışlar ve selbî sıfatlarla bu hususu ortaya koymuşlardır; yani bu türlü kavramların zattan uzaklaştırılması sûretiyle O'nu nitelendirmişlerdir.

Allah'ın varlığı ve birliği konusunda bir diğer önemli nokta Allah'ın yaratılmışlara benzetilmesi (teşbih) ve cismi çağrıştıracak şekilde telâkkî edilmesi (tecsim) dir. Bazı aşırı Şîî fırkaların başta Hz. Ali olmak üzere imamlardan ve başka şahıslardan tanrılığını iddia ettikleri veya bu şahısların bazı vasıflarının tanrının vasfı ile özdeş olduğunu ortaya attıkları bilinmektedir. Bu, Şîîler'in muhaliflerinden bazı aşırı yazarlar tarafından Şîa'nın tecsim ve teşbihi benimsediği şeklinde takdim edilmiştir ki doğru değildir. Çünkü Şîa bu konuda aşırı titizliği olan Mûtezile ile aynı anlayışı paylaşmaktadır. Meselâ tecsim anlayışına götürdüğü gerekçesi ile Allah'ın Ahirette bile görülmesini şiddetle reddetmektedirler. Şîa'nın imamlarına ve diğer din büyüklerine aşırı bir kudsiyet atfetmeleri de böyle bir iddiaya sebep olmuş olabilir. Durum ne olursa olsun mûtedil Şîî fırkaların Allah'ın zatı ve sıfatları konusunda tecsim ve teşbih anlayışına götürecek bir tutumdan şiddetle kaçındıkları ortadadır.

Bu noktada Şîa'ya has görüşlerden birisi olan "Bedâ'dan da söz etmeliyiz. İlim, irade ve tekvîn sıfatlarında değişmeler meydana gelebileceğini ifade eden bedâ "Allah'ın belli bir şekilde vukû bulacağını haber verdiği bir

olayın daha sonra başka bir şekilde gerçekleşmesi" şeklinde ifade edilebilir. Genellikle kabul edildiğine göre bedâ fikrini ilk defa Muhtar es-Sekafi, sıksık parti değiştirmesi veya askerine va'd ettiği zaferin gerçekleşmemesinin izahı olarak ortaya atmıştır. Fakat galiba bu fikrin mütedil Şîîler tarafından bile kabul edilmesi Ca'fer es-Sadık'ın oğlu İsmail'in imametini bildirmesine rağmen onun kendisinden önce ölmesinin izahı ihtiyacı ile olmuştur; gayba ait haberleri bildiklerine inanılan imamların, vuku bulacağını önceden haber verdikleri olayların sonradan başka türlü gerçekleşmesi üzerine inandırıcı bir açıklama bulmak suretiyle taraftarların dağılmasını önleme zaruretinden doğmuştur. Çağdaş bazı Şîî alimlerin bedâya "meydana geleceğine önceden işâret edilen bir olayın gerçekleşeceğine inanıp da sonradan buna aykırı bir hadisenin vukû bulması" manâsını vermeleri de² bu tesbiti doğrulamaktadır.

2- Adl: Şîa'nın inanç esasları bakımından özelliğini ortaya koyan hususlardan biri de adl anlayışlarıdır. Onlar bu konuda Mûtezile ile aynı paraleldedirler. Aradaki fark, Şîa'nın bu prensibi hem peygamberlik ve hem de imamet için aklî delil olarak kullanmalarındadır. Allah Tealâ mutlak adalet sahibidir. Bu kulların kendi fiillerini seçimleriyle ve serbest olarak kendilerinin yaptıkları neticesine götüren bir anlayıştır. Aksi takdirde kul için zorlama (cebr) düşünülür ki, Allah Tealâ kulunu hem zorlasın hem de zorladığı fiilde sorumlu tutsun; bu olmaz. Hâşâ Allah'a adaletsizlik izafe edilmiş olur. O halde Yüce Allah kulları için en iyi olanı (aslah) yaratmak durumundadır. Bu O'na vaciptir. Allah tarafından kulları en doğruya sevk edecek bir rehberin (peygamber veya onun misyonunu yerine getirecek imam) seçilip onlara bildirilmesi de en iyi (aslah) olan bir şeydir. Bu sebeble imamın Allah tarafından tayini vaciptir.

Allah insanlara iyiyi de kötüyü de seçebilecek ve işleyebilecek irâde, kudret ve güç vermiştir. Kul fiillerinde tam bir irâde hürriyetine sahiptir. Kul için zorlama (cebr) ve havâle (tefvîz) yoktur. Bununla beraber Şîa'da kaza ve

² Seyyid Abdullah es-Seyyid Hasen el-Müsevî, *Bahs havle'l-bedâ*, Beyrût 1987, s. 31,

kaderin Allah'ın sırrı olduğu, dolayısıyla bu konuda tartışılmayacağı hatırlatılır.

3- Nübüvvet (Peygamberlik): "Peygamber hiç bir beşer tavassutu olmaksızın Allah Tealâ'dan haber veren insandır"³. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Şîa'da peygamberlik için aklî delil adl prensibinden kaynaklanan aslah anlayışıdır. İnsan nev'inin korunması bakımından insanların bir arada yaşama zorunluluğu vardır. Bir araya gelen insanlar arasında da kişinin kendini sevmesi ve menfaatını düşünmesi yönünden anlaşmazlıkların ortaya çıkması mukadderdir. Bu da nev'in bozulmasına ve yok olmasına yol açacaktır. Hikmetin gereği odur ki insanlar arasında adalet hüküm sürsün. Bu da ancak şeriatla mümkün olur. Bu şeriat da şüphesiz doğruluğu bir takım delil ve mûcizelerle ortaya çıkan ve böylece de emir ve nehyi yerine getirilen bir kişi tarafından bildirilmiş olmalıdır. Ayrıca insanların dünyâ ve ahiret saadetlerini temin edecek amel ve ibadet tarzlarının bildirilmesine ihtiyaç vardır. Bunları bildirecek bir peygambere bu bakımdan da ihtiyaç vardır. Şîa alimleri son peygamber Muhammed (A.S.) a kadar her devirde peygamber göndermenin vacip olduğu görüşündedirler. Çünkü yukardaki açıklamaya göre bir peygamberin şeriatından hali bir zaman düşünülemez.⁴ Özetle söylenecek olursa, peygamber göndermek güzeldir, iyidir. Güzelin ve iyi olanının yaratılması da vaciptir. Böylece peygamberlerin gönderilmesinin ispatı yapıldıktan sonra bizim Peygamberimizin gönderilmesinin de aynı gerekçelerle ispatı yapılır.

Peygamber olduğunu iddia eden kişinin iddiasını mûcize ile ispat etmesi ve kendisinde diğer insanlarda olmayan bazı vasıfların bulunması gerekmektedir. Bu vasıfların başında hatadan ve günâhtan arınmışlık ve korunmuşluk (masumiyet) gelir ki Şîa bu konuda diğer mezheplerden daha muhafazakârdır.

³ İbn Mutahhar el-Hillî, *el-Babü'l-hadi aşere*, nşr. Mehdî Muhakkık, Meşhed 1989, s. 34.

⁴ *el-Babü'l-hadi aşere*, 34, 35; İbn Mutahhar el-Hillî, *Keşfu'l-Murad fi şerhi tecridi'l-İtikad*, Beyrût 1988, s. 331.

Nübüvvet prensibi içinde ele alınması gereken kitaplara iman konusunda Şîa'ya atfedilen, elde mevcut bulunan Kur'an'da eksiklik olduğu, Kur'an'ın tam olan nüshasının bu olmadığı yolundaki iddialara karşı da, bilhassa çağdaş mütedil Şîf alimlerin çok sert tepki göstermektedirler ve "bu Şîa'ya yapılan iftirallardandır" demektedirler.⁵

Ayrıca bugün İmamiyye Şîa'sının mevcut mushafa dayandığı da ortadadır. Tarih boyunca zaman zaman fevkalâde aşırı bazı kişilerin hiç bir ilmî dayanağı olmadığı halde elimizdeki Kur'an'dan farklı bir Kur'an'a sahip oldukları ve gerçek Kur'an'ın o olduğu yolunda iddialarına rastlanılmışsa da bunların hiç bir zaman ciddiye alınmadığı da bir vâki'dir. Bilindiği gibi böyle bir iddia daha yakınlarda medyayı bir müddet meşgul etmişti.

4- İmâmet: Bu tabirle neyin kastedildiğini, öncelikle, yapılan tariflerin en geliştirilmişlerinden olan Hillî'ninkini vererek anlamaya çalışalım. "İmamet, din ve dünya işleri ile ilgili olarak her hangi bir şahsın Hz. Peygamber'e niyabetle genel başkanlığıdır". Bu manâda bir başkanın bulunması aklen vâciptir. Şîa'nın İsmailiyye kolu bu noktada Kur'an ve Sünnet'in açıklanmaya muhtaç olduğunu, dinî nasların açık, anlaşılır ve gizli (batın) olmak üzere iki manâsının bulunduğunu; insanların açık olanı kolaylıkla anladığını, batını ise ancak imamların anlayabildiğini, imamlar olmazsa asıl olan bu manânın unutulup gideceğini; bu bakımdan imamların bulunmasına zaruret olduğunu ileri sürerler.⁶ İnsanların başına imam tayin etmek Allah için vacip olduğu gibi cinlere de aynı gerekçelerle imam tayin edilmesi vaciptir. Özet olarak söyleyecek olursak peygamberliğin vacip oluşuna delâlet eden her delil imamet için vacip oluşuna da delâlet eder. Çünkü imamet, vasıtasız olarak vahiy anlamının dışında her vasfı ile peygamberlik makamına hılâfet etmektir. Peygamberlik makamının sahibinin bulunması nasıl hikmet yönünden Allah'a vacipse bu da aynen öyledir.⁷ Yüce Allah Hz.

⁵ Şeyh Muhammed Rıza el-Muzaffer, *Akaidü'l-İmamiyye*, Necef, üçüncü baskı tarih-siz, s. 59, 60; Haşim Maruf el-Hasenî, *Usûlü't-teşeyyü*, Beyrût, tarihsiz, s. 107, 108.

⁶ Kadı Numan, *Usûlü Mezahip'ten naklen Muhsin Abdunnâzır, Mes'eletü'l-İmame*, 1983, s. 61.

⁷ İbn Mutahhar, *el-Babü'l-hadi aşere*, s. 41.

Peygamber'den sonra gelecek imamları tayin etmiş ve bu hususu ümmetine bildirmesi için Peygamberine emretmiştir. Fakat ümmet, bunları değiştirmiş heva ve hevesine tabi olmuştur.⁸

Bilindiği gibi Ehl-i Sünnet alimleri ile Mûtezile alimlerinin çok büyük çoğunluğu bir devlet başkanı bulup ona tâbi olma işinin ümmetin boynuna borç ve imametın kullar üzerine vacip oluşunu savunmaktadırlar. Şiiler bu görüşü, imamların tayini konusunda, insanların arasında ihtilaf olacağı, bunun da imametın zararı defetmek, insanların iyiliğine olan hususları sağlamak gibi kendi varlık sebebine ters düşeceği gerekçesi ile şiddetle tenkit etmektedirler.⁹

İmamların masum olması gerekliliğini ileri süren Şîa bu noktada da diğer mezheplerden oldukça ayrılmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere imametın Allah'a vacip olması hükmü imamın masum olmasının yanında, imamın Allah tarafından tayin edileceğini yani hakkında nas olması gerekliliğini de ifade etmektedir. Çünkü ismet öyle bir sıfattır ki sahibini ancak Allah bilir. Dolayısıyla ismeti iddia edilenin doğruluğuna ya elinden bir mûcize zuhur ederek delâlet eder veya hakkında nas olur, yani meselâ peygamber gibi masum olduğu bilinen biri tarafından tayini bize bildirilmiş olur. ¹⁰ Şîa'dan Zeydiler imamın masumiyeti ve nasla tayini görüşünü kabul etmemektedirler. Onlar imamın her bakımdan en üstün (efdal) olma şartını da kabul etmezler.

İmamın nasla tayin edileceği belirlenince sıra nasla tayin edilenin kim olduğu sorusunun cevabına gelir. Şüphesiz bu Hz. Ali'dir. Çünkü imamda bulunması gereken en önemli vasıf olan masumiyet ve nasla tayin kendi zamanında sadece Hz. Ali için söz konusudur.¹¹ Peygamber'den bu konuda

⁸ Haşim Maruf el-Hasenî, *Usûl*, s. 126.

⁹ İbn Mutahhar, *el-Babü'l-hadi aşere*, s. 41.

¹⁰ İbn Mutahhar, *el-Babü'l-hadisi aşere*, s. 43, 44; *Keşfü'l-Murad*, s. 343.

¹¹ *Keşfü'l-Murad*, s. 343.

kat'i haberler vardır. Hz. Ali kendi zamanının en faziletlisi idi. Şîa alimleri verdikleri bu hükme dair de gerçekten çok delil ileri sürerler. Onun en önce iman eden kişi oluşunu, elinden mucizeler zuhur ettiğini, bütün muharebe-
 re iştirak ettiğini, ilmî üstünlüğünü v.b. sayarlar. Onun geçmiş peygamber-
 lerle eşit fazilette olduğunu söylerler. Dolayısıyla sahabeden üstünlüğü
 zarurî olarak ortaya çıkar derler. O ilim bakımından herkesten üstündür.
 Öyle ki bütün mezhep imamları ilimlerinde netice itibariyle Hz. Ali'ye varıp
 dayanırlar.¹² Hz. Ali'nin imameti hususundaki deliller sayılamayacak kadar
 çoktur. Şîa alimleri bu konuda müstakil eserler yazmışlardır.¹³ Kur'an'daki
 pek çok ayeti bu konuda delil olarak sevkeden Şîi alimler hadislerden de
 kendilerine en kat'i dayanaklar bulduklarını söylerler. İddialarına göre
 esasen Hz. Peygamber Vedâ Haccı dönüşü Ğadîru Hum denilen yerde bütün
 hacılara yani yüzbinin üzerinde bir topluluğa Hz. Ali'nin kendisinden sonra
 imam olduğunu bildirmiş onlar da buna şahitlik etmişlerdir. Fakat daha
 sonra insanlar çeşitli baskılar ve menfeat duyguları sebebiyle şahitlik ettikle-
 ri bu olayı ve Hz. Peygamber'in talimatını bir kenara bırakmışlar ve Hz. Ali
 yerine başkalarını seçmişlerdir. Ğadîru Hum olayından başka Hz. Ali'nin
 imamlığına delâlet eden daha bir çok olaylar hatırlatılır. Medine'de
 Muhacirler ile Ensar arasında Hz. Peygamber tarafından kurulan kardeşlik
 sırasında Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi kardeş olarak seçmesi, kızı Fatıma ile
 evlendirmesi, hicretin dokuzuncu yılında müşriklere Hz. Peygamber adına
 bildirilecek ultiमतom vazifesini gören Tevbe Süresindeki âyetlerin okun-
 ması için Hz. Ali'yi göndermesi, Hayber'in fethinde Hz. Peygamber'in
 bayrağı Hz. Ali'ye verirken söyledikleri v.b. gibi rivayetler bunlardan
 bazılarıdır.¹⁴

¹² İbn Mutahhar el-Hillî, *el-Babü'l-hadi aşere*, s. 45.

¹³ Meselâ; Hicri dördüncü asır alimlerinden Şeyh Müfid (ö. 413/1022), Ebu Ca'fer
 Rüstem et-Taberî (ö. 400/1009) ve İsmailî dâîler dâîsi Hamîdü'd-Din el-Kirmanî (ö. 411/
 1020) bunlardandır. Bu konudaki delillerin çokluğuna öylesine inanmaktadırlar ki, İbn
 Mutahhar el-Hillî'nin kitabının ismi "el-Elfeyn"dir, yani Ali b. Ebi Talib'in imametine dair
 ikibin delil bulunduğunu daha kitabının isminde anons etmektedir yazarı.

¹⁴ *Keşfü'l-Murad*, s. 244-247; *el-Babü'l-hadi aşere*, s. 48-49.

Şîa'nın muhalifi alimler Hz. Ali'nin imameti için nass varsa bu nasıl gizli kalır? Bilhassa Ğadîr Hadisi gibi yüzbin sahabenin huzurunda söylenen niçin gizlenmiştir gibi sorularla ve benzeri itirazlarla görüşlerini ortaya koyarken Şîi alimler de bunlara cevaplar vermişlerdir. Böylece gerçekten zengin bir literatür oluşmuştur.¹⁵

Hz. Ali'den sonra imamet onun soyundan, genellikle, babadan oğula intikal eder. Oniki İmamcılar'a göre, bunun bir tek istisnâsı vardır. O da Hz. Hasan'dan kardeşi Hz. Hüseyin'e intikali. Artık bundan sonra "imamet ne iki kardeş, ne amca yeğen, ne de başka akrabalık bağıyla intikal etmez."¹⁶ Aynı zamanda imamet hiç bir sûretle Hz. Ali'nin soyundan dışarı çıkmaz. Hz. Ali'den sonra imam olacak olanlar da nass ile bildirilmiştir. Oniki İmamın şahıslarının tek tek sayıldığı rivayetleri vardır. Ayrıca imamların masum olduğu bilindiğine göre Oniki İmam'ın her birinin zamanında kendilerinden başka masumiyet iddiasında bulunan yoktur.¹⁷ İmamet iddiasında bulunan bu masumların her birinin elinden mûcizeler de zuhâr etmiştir. Elinden mûcizeler zuhur edenin doğruluğu zorunlu olarak kabul edilir.¹⁸ Oniki imam sırasıyla Hz. Ali, büyük oğlu Hz. Hasan, diğer oğlu Hz. Hüseyin ve ondan sonra hepsi babadan oğula sırasıyla, Ali Zeynülabidin, Muhammed Bâkır, Ca'fer es - Sadık, Musa Kâzım, Ali er-Rıza, Muhammed Cevad, Ali en-Nakî, Hasan el - Askerî ve Muhammed el - Mehdî'dir.

İmamet makamına tayin işinin ve bu makamın sahibi kişinin belirlenmesi Allah'a ait olunca bunun tabîî neticesi olarak imam masumdur. Allah

¹⁵ Sözü edilen cevaplarla ilgili bkz. eş-Şeyh Mehdî es-Semavî, *el-İmame fi davî'l-Kitabi ve's-Sünne*, c. 1, Kuveyt 1399/1979, s. 80-85

¹⁶ Küleynî, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, nşr. Muhammed Bâkır el-Mahbûbî ve Ali Ekber el-Ğafarî, c. 2, Tahran 1392, 4. baskı, s. 69, 70.

¹⁷ Hz. Peygamber'in torunu olan bu gerçekten saygıdeğer zatların kendilerinin şahısları hakkında masumiyet iddia etmiş olmalarını Şîa'nın dışındaki fırkalar kabul etmemektedirler.

¹⁸ İbn Mutahhar. *el-Babü'l-Hadi aşere*, 1; *Keşfü'l-Murad*, s. 374, 375.

Tealâ kendisine itaatı farz kıldığı, emr etme yetkisine sahip (ulû'l-emr) kişidir. Binaenaleyh imamın bütün fiilleri ve sözleri Müslümanlar için huccettir, bağlayıcıdır. Allah'ın ilminin hazinesi, vahyinin açıklayıcısı ve tevhdinin rükünleridir. İlâhî hükümlere, ilâhî marifete, bütün bilgilere sahip olması, Peygamber yahut kendisinden önceki imam vasıtasıyla olduğu gibi yeni şeyler hakkında da Allah'ın lûtfu ile bilgisi olur. O her şeyi tam manâsı ile bilir. Ona göre hükmeder. Bir şeyi bilmek isterse onu bilir, yanılmaz. Bu hususta aklî delillere ve belletenlerin belletmesine ihtiyacı yoktur. Netice itibarıyla" onların buyrukları, Allah Tealâ'nın buyruklarıdır; nehiyleri de O'nun nehiylerdir; onlara itaat Allah'a itaattır; onlara isyan Allah'a isyandır. Yeryüzü açık veya gizli ve belirsiz de olsa bir imamdan mahrum olmaz ve hali kalmaz." ¹⁹ Halbuki Peygambersiz geçen zaman olur. ²⁰ İmamlar cinlerle de irtibatlıdır ve onların cinlerden hizmetçileri vardır. ²¹

Görüldüğü gibi imamın fonksiyonu peygamberinkinden farksız gibidir. Hattâ her peyamber için söz konusu olmayan, yaratılmışların işlerinin tedbiri ile uğraşmak, düşmanlarla harp etmek, devlet işlerini tedbir ve benzeri işlerle de vazifelidirler. Halbuki bazı peygamberlerin sadece tebliğ vazifeleri vardır. ²² Bu noktada bir hususa açıklık getirmekte fayda vardır. İmamlar kendiliklerinden gaybı bilmezler. Gaybı bilmek sadece Allah'a mahsustur. Onların gerek din işleri, gerek diğer işlere dair bildirdikleri, gelecek zamanda olacak şeyleri vukuundan çok seneler önce haber vermeleri Allah'ın Peygamberine vahyetmesi yolundan edinilen bilgilerdir. Peygamber de imamlara bildirmiştir. Ayrıca ilham yoluyla da bu bilgilere ulaşmış olabilirler.

¹⁹ Şeyh Sadûk, İbn Bâbeveyh el-Kummî, *İtikadâtü'l-İmamiyye*, trc. E. Ruhi Fiğlalı, Ankara 1978, s. 109-112.

²⁰ Nisâbü'rî, *İsbâtü'l-İmame*, nşr. Mustafa Ğalip, Beyrût 1404/1984, s. 27.

²¹ Küleynî, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, c. 2, s. 315 ve devamı; Muhsin Abdü'n-Nâzır, *Me's'eletü'l-İmame*, baskı yeri yok, 1983, s. 103.

²² Peygamber ile iman arasındaki farklar için bkz. Şeyh Tûsî, *Resâ'il* (Risâletin fî'l-Fark beyne'n-nebî ve'l-imâm).

Rasûl ile imam arasındaki ana fark imamın bir kitap getirmemesidir. Hattâ imamın da meleği görmeden vahy aldığı bildirilmektedir.²³ İmamlar taraftarlarının büyük ve küçük günâhları için şefaata ihtiyaçları yoktur. Ancak günâhlarından tövbe etmişlerin zaten şefaata ihtiyaçları yoktur. Netice itibarıyla imametin isbatı aynı zamanda peygamberliğin de isbatı sayılır. Peygamber'e ve onun bildirdiklerine ve hedef gösterdiği yüceliklere ancak imam ile ulaşılır.²⁴ Muhammed Abdülkerim Utûm'un haklı olarak işaret ettiği gibi, bazı ileri gelen Şîf alimler imamet makamının peygamberlik makamından bile önde geldiğini telmih etmektedirler.²⁵

Yukarda da işaret edildiği gibi İsnâ âşeriyye'ye göre Onikinci İmam hayattadır, gizlenmesi hikmetendir. İnsanların masum bir imamdan hali olamayacakları bilindiğine göre o, şu anda çıkması beklenen gaib, masum imamdır.²⁶ Mehdî'dir.

Mehdî: İmamet konusunda üzerinde durmamız gereken konulardan birisi de mehdîliktir. Mehdî, "kendisinden önce zulüm ve haksızlıkların alıp yürüdüğü yeryüzünü, adâletle dolduracak kurtarıcıdır". Bütün Şîf fırkalarında Mehdî'nin çıkacağına inanılır. Mehdîliğine inandıkları imamlarının ölmediği, kayb olduğu veya ölümünün zâhirde olduğu, yakında geri dönüp düşmanlarından intikam alacağı fikri ileri sürülür. Şîf isyan ve hareketlerinin hemen hemen her defasında, kısa ömürlü bir kaç tanesi hariç, başarısızlığa uğrayıp devlet kuvvetleri tarafından tenkil edilmeleri sırasında liderlerinin ölümü ile bir kısmı bu ölümü kabul edip kendilerine yeni bir imâm arayıp tarih sahnesinden çekilirken, bir kısmı ölümün gerçekliğini red ve imamlarını yakında geri dönecekleri ümidi ile beklemeye başlıyordu.²⁷ İsmailî-

²³ Külaynî, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, c.1, s. 329, 330, 331.

²⁴ Nisâbü'rî, *İsbâtü'l-imame*, s. 28.

²⁵ Muhammed Abdülkerim Utûm, *en-Nazariyyetü's-siyaseti'l-muasıra li's-Şîa*, Amman 1409/1988, s. 48.

²⁶ Şeyh Sadûk, *İtikadât*, s. 111; *el-Babü'l-hadi aşere*, s. 52.

²⁷ Yaşar Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, Ankara 1965, s. 217.

ler'in mehdî anlayışı ve iddiaları bunlardan kısmen farklıdır. Çünkü onlar İsnâ aşerîlerin mehdîlerinin çıkacağını bekledikleri bir sırada bütün Şîî grupların hepsine hitap edecek beklenen Mehdî'nin çıktığını söylediler ve böylece Mehdî bekleyen her grubun kendilerine destek vermesini arzuladılar. Siyasî hesaplarını buna göre yaptılar. Dolayısıyla İsmailîlerin Mehdî'si fiilen ortaya çıkmış ve ilk Fatımî halifesi olarak siyasî arenada yerini almış ve devletini kurmuş oldu.

Esasen Mehdî'yi bekleme inancının oluşmasında siyasî olaylar birinci derecede rol oynamıştır. Emevîler'in siyasî iktidarlarının geçici olduğunu, idarenin, sonunda mutlaka Ehl-i Beyt'e döneceğini propaganda etmek sûretiyle ortaya çıkan bu anlayış Abbasîler Devrinde daha da güçlenerek devam etti. Alevîler'in bu propagandasına, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Emevîler ve Abbasîler uyguladıkları baskı politikasıyla yardımcı oldular.

Ortaya çıkması beklenen Mehdî bir imamdır. Dolayısıyla diğer imamlar gibi mâsûmiyet, elinden mucizeler çıkması gibi üstün vasıfları vardır. Bütün bunlardan başka yeryüzünde huzur ve adaleti sağlama, iktidarını hâkim kılma, bütün mazlumları kurtarma gibi vasıfları ile nihâyet, İsnâ aşerîler'in Mehdî'sinde olduğu gibi, bin seneyi aşkın ömür sürmesi ile o, diğer imâmlarda ve hattâ Hz. Ali'de bile bulunmayan üstün vasıfların sahibi bir imamdır. Hattâ o, İmam Humeynî'nin de işaret ettiği gibi, şartların güçlüğü sebebiyle Hz. Peygamber ve imamların tamamlayamadığı dünyanın fethi ve İslâmî yürüyüşü hedefine vardırarak liderdir.²⁸ Şîî kaynaklarda Mehdî'nin bir çok peygamberin özelliğini taşıdığı, vasıfları, boyu, posu, çıkacağı zaman v.b. pek çok ayrıntı yer almaktadır. Ayrıca bu inanç darda kalan ve baskılara maruz kalan toplulukların hemen hepsinin müşterek anlayışı haline gelmiş ve diğer mezheplere de büyük ölçüde tesir etmiştir.

Şîî fırkaların her birinin mehdisi içinde şüphesiz en meşhuru ve tesirlisi İsnâaşerîlerin Mehdisi'dir. Yaklaşık binikiyüz seneden beri Şîa'nın en büyük topluluğunda ortaya çıkması beklenen onikinci İmam Muhammed b. Hasen

²⁸ Devrim adına İran'da yayınlanan *eş-Şehid* dergisi 164 sayılı ve 30 Mart 1986 tarihli nüshadan naklen, Muhammed Abdülkerim Utûm, en-Naziriyye., s. 88.

el-Askerî Şîî kaynakların bildirdiğine göre 255/869 da doğdu. Olağanüstü bir gelişme gösterdi. Beş yaşında iken babası öldü ve Yüce Allah ona iyiyi, kötüyü ayırma gücü verdi, hikmet bahşetti. Onu alemlere ibret kıldı. Ortaya çıkmasından önce iki gaybeti (kaybolması) vardır. Bu iki gaybetinden ilki ve küçük olanı altı yaşında iken olmuştur. Altmışdokuz sene sürmüş ve onunla taraftarları arasında dört elçi iş görmüştür. Bu elçilerin en sonuncusu 329/941 de ölünce küçük gaybet bitmiş, ikinci ve büyük gaybet başlamıştır. Yüce Allah'ın izin verdiği zamana kadar sürecek ve halen devam etmekte olan bu gaybeti sırasında, o, ancak hasın da hası sayılabilecek yarânı ile görüşmüştür.²⁹ Mehdî'nin çıkışından önceki alâmetlerden pek çoğu bugün meydana gelmiştir. Ümmetin onun çıkışına gayret göstermesi, onun çıkışına zemin hazırlaması ve bu doğrultuda kötülüklerle mücadele etmesi gerekir. Onun gizli kalmasının mes'uliyeti ümmetin omuzlarındadır. Asırlar boyu bu inanç Şîa'nın büyük ekseriyetini oluşturan grubunda bütün canlılığı ile yaşamış ve bu topluluğun yaşayışının her yönüne aksetmiştir. Bu bakımdan Mehdî'nin çıkacağına dair delillerden, Mehdî'nin pekçok vasıflarını bildiren malûmattan tutun da çıktığında söyleyeceği nutkuna varıncaya kadar Mehdî ile ilgili kitaplarda pek çok şeye yer verilmiştir. Günümüz Şîî yazarlarından bazılarının Mehdî çıkacağını inkâr edenlerin kâfir sayılacağını ilân etmelerinin yanında ³⁰ günlük hayatın her safhasında, dualarında, konuşmalarında, yazılarında, atasözlerinde, özetle her yerde ve vesile ile Şîîler Mehdî ile dopdoludurlar. İran'da İmam Hümeynî'nin sağlığında sokaklardaki duvar yazıları ve dualar, sloganlar arasında, "Ya Rabbi! İmam Humeynî'yi Mehdî'nin çıkışına kadar yaşat!" duası vardı. Bu dua bugün: "Ya Rabbi! İmam Humeynî'nin prensiplerini Mehdî'nin çıkışına kadar yaşat" şeklinde değiştirilmiştir. Görüldüğü gibi değişmeyen Mehdî inancının canlılığıdır.

5- *Meâd*: Döniş zamanı ve yeri demek olan meâd ile kastedilen ahiret inancıdır. Ahiret alemi ile ilgili olarak Şîa ile diğer mezhepler arasında

²⁹ Mehdî'nin tarihte kimlerle görüştüğü hakkında geniş bilgi için bkz. es-Seyyid Muhammed Kâzım el-Kazvînî, *el-İmâmü'l-Mehdî*, Beyrût 1407/1987, s. 303-341.

³⁰ Ali Muhammed Ali ed-Duhayyîl, *el-İmamu'l-Mehdî*, Nefes 1385 / 1966, s. 61 ve devamı.

ancak ayrıntıda bazı farklar vardır. Bu ayrıntılar da yine imamlara ait inançla ilgilidir. Ahiret hakkında diğer mezhep mensuplarının da inandığı Kur'an'da bildirilen ve Hz. Peygamber'den nakledilen herşey kabul edilir.³¹ Hesaba çekileceğimiz ve yaptığımızın karşılığının görüleceği bir yer anlayışı aklîdir ve bu konularda Şîa Mütezile'nin Basra kolunun görüşündedir. Bununla beraber Şîa'nın kendine mahsus görüşleri de vardır. Büyük günâh işleyen kimse: 1- Eğer Allah'ın affına mazhar olamazsa, 2- Hz. Peygamber'in şefaata nail olamazsa ceza görecektir. Ayrıca büyük günâh işleyen kimse. Ayrıca büyük günâh işleyen (sahibü'l-kebile) mü'mindir. Çünkü o Allah'ı ve Resül'ünü tasdik etmektedir. İman da zaten tasdiktir. Bu bakımdan büyük günâh işleyen mü'minler ebedî olarak Cehennem'de azaba uğramazlar.³² Salih ameller İmanın bir cüz'ü değildir. Peygamber istiğfarla emrolununca ismetinden dolayı onu yerine getirir. Onun ümmeti için istiğfarı da makbûldür. İmamlar da Şîa'nın günâhkârları için şefaatchi'dirler.

Ric'at: Şîa'nın diğer mezheplerden farklı özelliklerinden biri de ric'at inancına sahip olmalarıdır. Bu konu imametle de yakından alâkalıdır. Biz Meâd konusu ile ilgisinin daha fazla olduğu kanaatindeyiz. Onun için burada ele aldık.

Bu anlayışa göre ölmüş olan bir grup insanı Yüce Allah, Mehdî'nin çıkışı sırasında, eski sûret ve şekilleri ile dünyaya döndürecektir. Onlardan bir kısmını yüceltecek, bir kısmını da alçaltacaktır. Ric'at edecekler imanda derecesi çok yüksek olanlarla, bozgunculukta, kötülükte ileri dereceye ulaşmış olanlardır. Ric'atin oluşundan sonra bunlar ecelleri gelinceye kadar yaşayacaklardır. İyi olanlara Allah sevap verecek ve onları yücelterek gerçek devletin kurulduğunu gösterecek ve sevindirecektir. Kötüleri de rezil rüsvay edecek, onlara azap edecek ve mü'minler onlara karşı zafer kazanacaklardır. Ecelleri ile öldükten sonra tekrar diriltilmeleri bütün insanların diriltilmeleri (nüşûr) sırasında olacak ve hak ettikleri sevap ve cezaya kavuşacaklardır. İmamiyye'nin büyük bir kesimi ric'at inancının hak

³¹ *el-Bâbu'l-hâdi 'aşere*, s. 54.

³² Haşim Marûf el-Hasenî. *Usûl*, s. 167-168.

olduğuna inanmaktadırlar. Ancak çok azınlıkta kalan gruba ric'atla ilgili bu haberlerin, devletin tekrar kendilerine dönüşüne işaret olarak yorumlamışlardır.

Ric'atin tenâsühten ibaret olduğu yolundaki hücumlara Şifî alimler sert tepki göstermektedirler. Çünkü ric'at cismânî dönüş ve ba's cinsindedir. Ba's (yeniden diriliş)le aralarındaki fark, ric'atin dünyada geçici bir süre kalmaya delâlet eden bir ba's oluşudur. Ba'sin delili ric'atin de delilidir. Tenâsüh ile hiç bir alâkası yoktur.

Takiyye: Şia'nın inanç prensiplerinden birisi olarak göstermek doğru olmamakla birlikte daha çok müracaat etmeleri, benimsemeleri ve kullanmaları itibariyle ve esasen bedâ, ric'at ve mehdîlik anlayışı gibi imamet ile doğrudan irtibatlı olmasından dolayı bu kısımda takıyye'den de söz edeceğiz.

Arapça vikaye (korunmak) kökünden gelen takıyyenin terim manâsını "açık veya muhtemel tehlikeden korunmak maksadıyla inancın saklanması ve gizlenmesi" şeklinde özetlememiz mümkündür. Can tehlikesi söz konusu olduğu zaman kişinin derûnundaki imanını, inancını gizliyebileceğine ruhsat verildiği hemen her mezhepte kabul edilmiştir. Söz konusu bu ruhsatın delili de Ammar b. Yasir'in davranışını Hz. Peygamber'in uygun bulmasıdır. Şia'nın takıyyeyi diğer mezheplerden farklı ve önemli bir prensip olarak alması, bir ruhsat olmaktan öte azîmet olarak telâkkisi muhalif mezhep mensupları ve bazı müsteşriklerce kıyasıya tenkit edilmiştir. Bu özelliklerinden dolayı onlar, yalancılıkla, şecaat ve şahsiyetten yoksunlukla ittiham edilmişlerdir.³³

Bilindiği gibi Şifîler tarih boyunca gerçekten takibe, baskıya en çok maruz kalan topluluklardan biri olmuştur. Bu bakımdan diğer topluluklardan çok Şifîler takıyyeyi benimsemişler ve önemli prensiplerinden biri haline getirmişlerdir. Bilhassa İsmailiyye'de takıyyenin en aşırı tarzda bir prensip

³³ Bu konuda yazılmış pek çok eser vardır. Meselâ, bkz. İhsan İllâhî Zahir, *Şia'nın Kur'an, İnamet ve Takiyye Anlayışı*, trc. Sabri Hizmetli ve Hasan Onat, Ankara, 1984, s. 140 ve devamı.

olarak kullanıldığını görüyoruz. Takıyye sâyesinde, gizlilik devirlerinde, teşkilâtlarını fevkalâde disiplinli bir şekilde gizlilikle yürütüp Fatımî Devletini kurduktan sonra, Batınî Mezhebi'ni bütün Müslümanlar'a yayabilmek ve bütün İslâm dünyasına hakim olabilmek için takıyyeyi vazgeçilmez bir prensip olarak daha da geliştirdiler. Siyasî iktidarlarını, mezheplerini her yere yayabilmek için icad ettikleri beşinci kol faaliyetlerinin dinî meşruluğunu takıyye prensibi ile zihinlere yerleştirdiler, mezhep mensuplarına benimsettiler. Bu konuda o derece aşırı davrandılar ki Gazalî bunlar hakkında: Mürtedin (dinden dönen) tevbesinin kabulü gereklidir. Batınıyye'nin, küfrünü gizleyen ve takıyyeyi din olarak kabul eden bütün zındıkların tövbesine gelince: bu konuda alimler arasında ihtilâf vardır, hükmüne vardı.³⁴

Uzun asırlar Şîa'nın kendi içinde takıyye konusunda farklı anlayışların olduğunu³⁵ hatırlatarak muhasım fırka mensuplarının hücumlarında bütün Şîileri aynı kefeye koymalarının uygun olmadığı görüşündeyiz. Takıyyenin ancak ruhsat olduğunu; Müslümanla Müslüman arasında olamayacağını bildiren bu yazarlar arasında son devir alimlerinden merhum Abdülbakî Gölpinarlı da bulunmaktadır.³⁶ Bununla beraber masûm olan imamın, görünüşteki, izah edilemeyen davranışını takıyye ile açıklamak daima tatmin edici olmuş ve cazip gelmiştir. Yoksa Hz. Ali'nin imametini amelî yönünü Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Osman'a bırakmasını ve Hz. Hasan'ın idareyi devre dışını v.b. şeyleri başka türlü izah mümkün müdür?³⁷

Sonuç olarak, muhasımlarının hücumları ve Şîî alimlerin verdikleri cevapların anaförüne kapılmadan konuya imkân ölçüsünde dışarıdan

³⁴ Ebu Hamid el-Gazalî, *Batınıyye'nin içyüzü*, trc. Avni İlhan, Ankara 1993, s. 100.

³⁵ Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumuna gönderdiği tebliğinde Musa el-Musavî (Amerika'da Yüksek İslâm Meclisi Reisi, Los Angeles) "Takıyye", İsmet" ve "İlham" başlığı ile konuyu takdim etmekte ve takıyye anlayışının tarih boyunca Müslümanların halinin kötüye gitmesine ve aralarındaki birliğin bozulmasına sebeplerinden biri olmuştur, demektedir (Bkz. s. 739).

³⁶ Abdülbakî Gölpinarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîilik*, İstanbul 1979.

³⁷ Muhammed Abdulkerim Utüm, *en-Nazariye*, s. 90.

baktığımızda takıyye asırlar boyu gerek âlimleri gerek halk kitleleri tarafından Şîa'nın benimsediği, pratikte her zaman tatbik ettiği bir anlayış olmuştur. Sadece baskılara maruz kaldıklarında değil, en güçlü siyasî iktidarlara sahip oldukları (Fatımîler ve Safevîler) devirlerinde de takıyye vaz geçmedikleri bir anlayış olmuştur.

ŞİİLİK'TE FIKIH:

Takdir edileceği üzere Şîî fikhının dayandığı temellerin ve diğer mezheplerden farkının; bunlara bağlı olarak da tatbikatın (füru') her şeyi ile ele alınıp incelenmesi-özet halinde de olsa - bu makale hacmini aşar. Esasen makalemizin hedefi de o değildir.³⁸

Şîî Fikhındaki - diğer mezheplerden farklı - özellikler yine imamet anlayışları ile bağlantılıdır. Birbirinden farklı fıkıh ekollerinin (mezhep) dinî yorumlarken ve şer'i hükümleri çıkarırken benimsedikleri deliller bakımından birbirlerinden ayrıldıklarını görürüz. Yalnız, hemen ifade edelim, gerek Şîî mezhepler gerek Sünnî mezheplerin tamamı ana delil olarak Kitap (Kur'an) ve Sünnet'i kabul ederler. Bu ana delillerin ele alınıp hüküm çıkarma hususunda alimlerin, bu arada tabî ki Şîî alimlerin de birbirlerinden farklı yolları ve vardıkları neticeler olmuştur. Meselâ Şîî alimlerden Usûlcü Okul mensupları, genellikle, ayet ve hadislerin zâhir manâları üzerine hüküm bina etmişlerdir. Buna karşı Ahârî Okul mensubu bazı fıkıhçılar zâhirin delil olamayacağını ileri sürmüşlerdir. Onlara göre Kur'an'ı indirildiği sırada ona muhatap olanlar gerçek manâda anlayabilirler. Ehl-i Beyt ve imamlar Kur'an'ın manâsı en iyi anlayanlardır. Diğer yandan Ca'ferîler'e³⁹ göre sünnet, masumların (İmamlar ile Hz. Fatıma ve Hz. Peygamber) sözle-

³⁸ Bu konular ile ilgili daha fazla ve doyurucu bilgi edinmek ve ilmî tartışmaları takip etmek isteyenlere Hayreddin Karaman, Abdulkerim Şener ve İbrahim Çalışkan'ın Çalışmalarına müracaat etmelerini salık veriniz (bkz. Muhammed es-Sadık'ın görüşünü benimseyen Oniki İmamcı Şiiler ile İsmailiyye).

³⁹ Fıkıhta Altıncı İmam Ca'fer b. Muhammed es-Sadık'ın görüşünü benimseyen Oniki İmamcı Şiiler ile İsmailiyye.

ri, fiilleri ve sözsüz tasvipleridir. Masûm olanlar ya ilham yoluyla, yahut da bir önceki imamın bir sonrakine öğretmesi şeklinde gerçeğin bilgisini ve dinin hükümlerini elde ederler. Bu sebeble onların söyledikleri, şer'i delilin rivayeti ve nakli değildir. Doğrudan delildir, kaynaktır.⁴⁰

Yukarıda görüldüğü gibi fıkıhın diğer delilleri ve ilgili görüşlerinde de Şîîler imameti daima nirengi noktası olarak almışlardır. Fıkıhda hükümlerin elde edildiği delillerin anlaşılma farkı pek tabîî olarak, hukukun her dalında ortaya konulan hükümlerde de farklılıkları beraberinde getirmiştir. Meselâ abdest alırken, diğer mezheplerden farklı olarak, ayakları yıkama yerine meshetmek; zekâtta beşte bir (humus) hükmü; mut'a nikâhı bunlardan hemen hatıra geliverenlerdir.⁴¹

Bu makalemizi yine imametle doğrudan bağlantılı olan ve günümüzde İran'daki siyasî yapılanmanın fikrî temellerinden birisi sayabileceğimiz önemli bir anlayışa temas ederek bitirmek istiyoruz.

Velâyet-i Fakîhî: Şîîler'in sayıca en büyük grubunu teşkil eden İsnâaşeriyye (onikiciler) ye göre 12. İmam Muhammed b. Hasen el-Askerî (el-Mehdî) 260/874 senesinde kaybolmuştur, gizlenmiştir⁴² ve halen yaşamaktadır. Onun iki kayıplık dönemi vardır. Bunlardan biri küçük kayıplık dönemi (gaybubet-i suğrâ) dır ki 260/874 - 329/942 seneleri arasındadır. Bu dönemde dinî hayatın rehberliğini imamı yazışma halinde onun dört vekili yürütmüşlerdir ve bu vekiller birer fakîh idiler. İkinci kayıplık dönemi (gaybubet-i kübrâ)nde bir öncekinden farklı olarak -artık bu defa el-Mehdî

⁴⁰ Hayrettin Karaman, "Şîa'da Fıkıh Usûlü ve Şer'i Deliller", Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîîlik Sempozyumu, s. 331 ve devamı, İstanbul 1993.

⁴¹ Bu konularda daha geniş bilgi için adı geçen sempozyumda Abdülkadir Şener ve İbrahim Çalışkan'ın sunduğu tebliğlere bakılmalıdır.

⁴² el-İmamü'l-Mehdî'nin gizlenme tarihi olarak 255/869 yılını gösterenlerde vardır ki bu tarih aynı zamanda onun doğum tarihidir. Bu teze göre el-Mehdî'nin babası İmam Hasen el-Askerî onu doğumundan itibaren düşmanları ve siyasî iktidar zarar vermesin diye gizlemiş, sadece has adamları onu görmüşlerdir.

ile doğrudan temas halinde ve yazışma halinde olan vekiller bulunmadığı için- rehberlik işi yine fakîhlere kaldı. Halk tabîî bir yönelişle fakîhleri rehber edindiler, ortaya çıkan meselelerin dinî hükmünü öğrenme (istiftâ) ve anlaşmazlıkları çözüme bağlama (kaza) konularında fakîhlere başvurdular. Ayrıca zekâtı ve İmam'ın hakkı olan "humus"u yerine sarfetmesi için bu fakîhlere verdiler. Bu arada bazı Şîî alimler de kayıplık dönemde kamuya ait işlerde tasarruf hakkının yöneticilere ait olacağını savunuyorlardı. Siyasî, kazaî, malî ve idarî konularda kamu adına tasarruf hakkı ile ilgili bulunan teori ve pratikteki bu iki başlık ve çekişmenin bilhassa siyasî yönü, son iki asırda ortaya çıktı. Bundan önce tabîî olarak Şîîler, ideâl İslâm Devleti'ni Mehdî'nin gelip kuracağını, dünyada zulmün yerine adaleti Mehdî'nin hâkim kılacağını, o zamana kadar zalim yöneticilere baş eğip (takıyye uygulayarak) Mehdî'yi beklemek gerektiğini kabullenmiş bulunuyorlardı. Bu anlayış Şîîlik'teki imamet anlayışının tabîî bir uzantısıdır. Çünkü ideâl İslâm Devleti ancak Allah'ın seçtiği, hata etmez imam tarafından kurulabilir. Bu vasıfları taşımayan birinin ideâle ulaşması mümkün değildir. Fakat Şîîliğin tasavvurundaki bu ideâl pratik hayatın gerçeklerine hiç bir zaman uymamıştır. Nitekim Ayetullah Humeynî, İslâm dünyasının içinde bulunduğu İslâm'a ve Müslümanların menfaatlerine aykırı bunca durumlara dinin ve imamların razı olamayacakları ortadadır. Mehdî'nin gelmesinin gecikebileceği göz önüne alındığında, o zamana kadar fakîhlerin, kötülöklere ve meşru olmayan gidişe karşı savaşmaları gerekir. Bu onlara vazifedir, diyerek daha önce Şîîlik'n prensiplerinden hareketle fakîhin devlet yönetimi ile ilgili selâhiyet ve sorumluluğu (velâyet-i fakîh) konusunda Mehdî'yi ve onun ideâl devletini bekleyerek takıyye uygulamak şeklinde özetlenebilecek anlayışa savaş açtı. Ortaya koyduğu teorisini de bilindiği gibi İran İslâm Devrimi ile uygulamaya koydu. Kendi zamanına kadar bir miskinlik sebebi şeklinde anlaşılan ve uygulanan takıyye konusunda da yeni bir yorum getirdi. Takıyye cüz'î meselelerde fertlere verilmiş bir ruhsattır. Dinin ve Müslümanların yüksek menfaatlarının büyük ölçüde çiğnendiği ve yük edildiği bir zamanda takıyyeye sığınarak hareketsiz kalmak caiz değildir.⁴³ Ayetullah Humeynî'nin uygula-

⁴³ Hayreddin Karaman, *a.g.e.*, tebliğ, s. 353.

maya koyuncaya kadar geliştirdiği bu teorisine başlangıç sayabileceğimiz görüşler kendisinden iki asır önceden kısmî çıkışlarla ortaya atılmaya başlanmıştır.

Şiflik'teki her şeyin temeli sayılan imâmet anlayışının, takdir edileceği üzere, en önemli yönü rehberliktir. Yani imamın önderliğidir. İnsanları doğru yola iletmek, bu hususta yanlışlar yapmamak, dolayısıyla insanların hayrına ve iyiliğine bir vasat hazırlayıp, onlara örnek olmaktır. Yukarda da belirtildiği gibi böyle bir masum rehberi yaratması ve hazır etmesi Allah'a vaciptir. Zaman böyle bir önderden boş olmaz. Ehl-i Sünnet alimleri bu görüşe "ümme masumdur" anlayışı ile cevap verirler. Devletin başına geçenler yanlış yapsa ve kötülük işleseler bile ümme onu doğrultur görüşünü savunurlar.⁴⁴ Şifiler'in teorisi belki çok güzeldir. Fakat tarih boyunca bu teorinin pratik hayata, yani evdeki hesabın çarşıya uyduğu hiç görülmedi. İşte o zaman ister istemez Şif alimler, problemlere yine kendi prensiplerini gözeterek çareler aramaya başladılar. Kanaatımızca Ayetullah Humeynî ile ulaşılan "Velâyet-i Fakîh" anlayışı, Şia'nın masum imam ve rehberliği anlayışından -pratik hayat söz konusu olduğunda- Sünnîler'in ümme masumdur anlayışına daha yakındır. Bu da Şifiler'i kendi prensipleri ile karşı karşıya getirmiş gibidir.

⁴⁴ Bu görüş, asrımızdaki demokrasi anlayışının en belirgin yönlerindedir ve "halkın reyini daima en doğrudur ve muteberdir." şeklinde ifadesini bulmuştur.